

Анна Кирилюк

Правовий статус римо-католицьких монастирів у Російській імперії (кінець XVIII – 60-ті роки XIX ст.)

Охарактеризовано правовий статус римо-католицької церкви у Російській імперії на основі аналізу законодавства. Наголошено, що російський уряд за допомогою законів мав за мету встановлення контролю над церквою, але реалізація цієї мети здійснювалась поступово.

Ключові слова: правовий статус, законодавство, Російська імперія, дієцезія, єпископ, монастир, орден, Головне управління справ іноземних сповідань

Історія римо-католицької церкви є важливою складовою загального історичного процесу в українських землях. Будучи поширеною на Правобережній Україні, католицизм впродовж століть розглядався як чужа та ворожа релігія, нав'язана народу в часи перебування Правобережної України у складі Речі Посполитої. В сьогоденнішніх умовах роль і місце римо-католицької конфесії в історії України потребує нового об'єктивного аналізу.

Метою розвідки є аналіз законодавства Російської імперії щодо визначення її правового статусу римо-католицької церкви в державі, де панівні позиції належали православні церкви.

Джерельну базу дослідження склали нормативно-правові акти, видані вищими державними органами влади та опубліковані в «*Полном собрании законов Российской империи*».

Поставлена наукова проблема не має достатнього висвітлення в історіографії. Питання правового статусу римо-католицької церкви у Російській імперії кінця XVIII – 60-ті роки XIX ст. піднімалися у загальних працях з історії римо-католицької церкви у Правобережній Україні таких авторів, як Олександра Буравського¹ та Інни Шостак², в працях, присвячених конфесійній політиці у Російській імперії^{3,4}. Також треба вказати на статтю Юлії Хитровської⁵, де зроблено огляд організаційно-правових засад функціонування римо-католицької церкви в Російській імперії.

Друга половина XVII – перша половина XVIII ст. в Речі Посполитій були часом тріумфу контрреформації, посилення нетолерантності католицизму до інших віровчень, величезного впливу церкви на культуру. Під її тиском сейм 1668 р. суворо заборонив відступ від католицької релігії, а сейм 1673 р. позбавив не католиків права отримувати шляхетський статус. Згідно з постановами сейму

1724 р. іновірці втратили право обиратися послами на сейм і депутатами до трибуналу та займати земські уряди. Можна відзначити панівний статус римокатолицької церкви у суспільному та культурному житті тієї доби⁶.

Після поділів Речі Посполитої та приєднання її східних воєводств до Російської імперії місце і роль католицької церкви в суспільному житті різко змінилася. Від часу появи католиків на російських землях до другого поділу (1793 р.) для конфесійної політики держави була характерна відносна віротерпимість, так як католицизм не мав великого поширення та впливу на суспільство. Натомість з кінця XVIII ст. до 30-х років XIX ст. спостерігалось поступове підпорядкування церкви державі шляхом законодавчого урегулювання її адміністративно-територіальної організації та контролю за виборами єпископів. Після Листопадового повстання 1830 р. і до Січневого повстання 1863 р., коли громадська активність серед римокатолицького духовенства зросла, російський уряд почав застосовувати значно жорсткіші законодавчі заходи до римокатоликів.

Насамперед треба зазначити, що маніфестом від 30 жовтня 1794 року імператриця Катерина II оголосила католикам право необмеженого публічного віросповідання та законного володіння своїм майном. Католицькі священники не мали залежати від будь-якої закордонної духовної влади та її розпоряджень. У маніфесті вказувались вимоги влади до римокатолицького духовенства, серед яких знання російської мови; якщо не вистачало духовенства, що відповідало цим вимогам, то можна було запрошувати іноземців, але лише з дозволу архієпископа; священники повинні скласти присягу на вірність російському престолу. Католицькі монахи були зобов'язані належати до якогось ордену⁷.

Політика наступника Катерини II здійснювалась за тією ж лінією – підпорядкування церкви державі. З першого погляду ці вимоги не були жорсткими, враховуючи політичну ситуацію, яка існувала. Політика підпорядкування римокатолицької церкви державі здійснювалась поступово. Так, ніби для захисту інтересів вірних римокатолицького віросповідання на приєднаних землях указом Павла I було утворено при Юстиц-колегію в Санкт-Петербурзі, а під особливим наглядом резидента колегії – департамент для римокатолицьких «юстицьких» справ, що було одним з перших кроків на шляху до підпорядкування церкви державі⁸. Департамент був апеляційною інстанцією у дисциплінарних справах священників і парафіян.

За імператора Павла I було врегульовано адміністративну структуру римокатолицької церкви та основні правила її функціонування. Згідно з указом від 28 квітня 1798 року виникло шість дієцезій (епархій), серед яких були Могильовська у складі Білоруської та Київської губерній, Луцька в межах Волинської

губернії; Кам'янецька (охоплювала Подільську губернію). Цим же указом для кожної єпархії було призначено єпископа та встановлено склад консисторії для управління єпархією. Вказувалось, що бенедикції, абатства, всі чини і церковні посади в єпархії без винятку залежали від місцевого архієрея. Отже, єпископи на місцях отримували досить широкі повноваження, хоч і призна- чались верховною владою. Єпископ Могильовський ставав архієпископом-митрополитом, тобто був вищим церковним ієрархом римо-католицької церкви в Російській імперії.

Указ містив ряд заборон, зокрема, прийняття іноземців на церковну службу, регулював відносини духовенства за межами держави. Чернечі ордени мали підкорятись архієпископу та єпископам. Функціонування духовних закладів освіти та начальників чернечих орденів контролювали єпископи⁹.

Цей указ – перший серйозний крок на шляху до встановлення цілковитого контролю держави над римо-католицькою церквою. З одного боку, він надавав широкі права єпископам та митрополиту, а з іншого, держава брала на себе контроль за обранням вищих церковних ієрархів. Крім того, заборонялись будь-які зв'язки з зовнішнім католицьким світом. Таким чином був ліквідований вплив Ватикану на римо-католицьку церкву у Російській імперії.

Наступний крок у політиці російської держави було здійснено 11 грудня 1800 року, коли вийшли так звані пункти «Про управління римо-католицьким духовенством в Росії». У документі акцентувалась увага на те, що верховна влада дана імператору від Бога і розповсюджується на духовенство, яке повинно бути вірним йому та дотримуватись догматів своєї церкви, виконувати всі закони та настанови свого керівництва. Єпископи та архієпископи повинні вести смиренне життя¹⁰. Вищим судовим органом єпархії була консисторія, в яку делегували офіціала або єпископського намісника. Кримінальні справи після духовного суду розглядались світським.

У документі передбачено наявність монастирської власності. Вона підлягала детальному обліку та звітності про її стан перед органами державної влади. Зокрема, зверталось увагу, що землі, села, фільварки, ліси, сінокоси, фінанси та капітали тощо – це спільне надбання духовенства та монахів, його було заборонено міняти і продавати без монаршого дозволу. Монахи обирали провінціала свого ордену, який щорічно мав надавати звіти в департамент римо-католицьких справ Юстиц-колегії, де вказувались зміни, що відбувались у монастирі протягом року. Провінціалів обирали або вони призначались за статутом ордену. Про обрання на посаду необхідно було повідомити в департамент римо-католицьких справ і Сенат. При зміні настоятеля монастиря попередник надавав йому звіт про витрати та детальний опис монастирського майна, архіву та бібліотеки, а провінціал контролював процес передачі. Єпис-

копи не могли втручатись у справи чорного духовенства, бо у їхні обв'язки входило управління білим¹¹.

Зазначеним документом заборонялось управління більш ніж однією церковною парафією. Духovenство не могло обговорювати справи, що стосувалися державного управління. Головним його обов'язком була служба Богу відповідно до канонічного права. Жіночі монастирі управлялись на тих ж підставах, що і чоловічі¹².

Цього ж року Сенат подав доповідь «Про відновлення духовного і церковного урядів римо-католицького закону в Росії», де основною тезою було те, що управління римо-католицькою церквою повинно здійснюватись без будь-якого зовнішнього впливу¹³. Цей документ регулював систему судочинства, організацію управління та представництва у вищих церковних органах. Так, суд над духовними та світськими особами здійснювався за загальними державними законами, а у духовних та церковних справах керувався догматами віри та канонічним правом, яке суд не міг змінити. Вказувалось, що духовні та церковні справи належно вирішувати у консисторіях, над якими стояла духовна колегія. Кожна із шести єпархій в обирала колегію по одному прелату та каноніку терміном на три роки, які щороку звітували перед Сенатом про стан єпархій¹⁴. Колегія, як головна духовна установа римо-католицької церкви, оперувала всіма даними про монастирі, церкви, духовенство, духовні установи, майно та капітал через єпархіальних архієреїв. Відомості передавались у Сенат і таким чином держава контролювала діяльність церковних установ¹⁵.

Документ визначав порядок управління монастирями. Чернечі ордени мали свої правила та управлялись орденськими начальниками або провінціалами. Відносини з генералом ордену суворо заборонялись¹⁶. Провінціали здійснювали контроль за монахами та повідомляли архієреям про все, що відбувається в монастирі, зокрема, давали дані про господарсько-економічний стан обителі, політичні настрої серед монахів, стежили за викладанням у школах та семінаріях.

У 1826 р. була видана постанова про заборону римо-католицькому духовенству проводити публічні молебні за приватними особами. Ця заборона не розповсюджувалась на звичайні проповіді під час похоронів, але була ще одним способом утиску римо-католицького духовенства¹⁷.

Активізація законодавчої діяльності російського уряду щодо Римо-католицької церкви та духовенства припадає на 1830 рік, коли було видано ряд указів. Так, 1 лютого вийшло положення Комітету міністрів про заборону римо-католицькому духовенству приймати до себе осіб православного сповідання. У ньому вказувалось, що в повітових школах для православних дітей викладання

повинно здійснюватись православним духовенством¹⁸. Інший сенатський указ забороняв брати до уваги папські булли та послання без спеціального дозволу. При отриманні таких документів їх необхідно було передати в Сенат для визначення, чи не міститься у них нічого, що суперечить законам Російської імперії. Сенат вирішував, чи оголошувати ці послання. Всі контакти з папою римським здійснювались через імперське міністерство¹⁹. Уніати та православні не могли служити в католицьких монастирях²⁰.

Важливе значення мало положення Комітету міністрів про монахів, які самовільно покидають Росію та їдуть в Царство Польське. З метою контролю за монахами були введені паспорти, які видавались губернською адміністрацією на підставі дозволу єпископа. На кордоні встановлювався посилений контроль за переміщеннями монахів. Було вирішено тих монахів, що добровільно повернулись в Росію і добре зарекомендували себе службою, залишити в колишніх монастирях за ухвалою прокурора римо-католицької духовної колегії²¹.

У положенні було прописано правила для монахів. Монахи мали складати обітницю та проходити випробувальний термін не більше трьох років; кандидат повинен бути не молодше 22-х років. Для того, щоб стати монахом, необхідно було звертатись до губернського керівництва для засвідчення того, що особа є вільною, не судимою та не перебуває під слідством. Губернське керівництво повідомляло духовному начальству ордену про кандидата для представлення його в римо-католицьку духовну колегію, яка подавала своє рішення в головне управління духовних справ іноземних сповідань, де визначали, чи приймати особу в монастир²².

Таким чином, вступ на службу у монастир перетворюється на складний бюрократичний процес, де були задіяні не тільки духовні, а й губернські адміністративні органи. Подібна система дозволяла державі контролювати монастирі, бо питання прийняття чи не прийняття вирішувалось на високому рівні.

У 40-х роках XIX ст. політика уряду щодо римо-католицької церкви стає ще жорсткішою. Імператорським указом 25 грудня 1841 р. все нерухоме майно «іновірного» духовенства західних губерній імперії передавали у відання Міністерства державного майна за винятком приватної власності духовних осіб. Це рішення мотивували нестачею коштів для належного забезпечення духовенства та його установ. В указі зазначалось, що однією з причин конфіскації церковної власності у західних губерніях була участь духовенства у повстанні 1830–1831 рр.²³ У 1845 р. до Міністерства державного майна була передана власність парафіяльних церков, а також нерухоме майно, що перебувало у приватній власності «іновірного» парафіяльного духовенства²⁴. Причина такого кроку, на думку уряду, полягала у тому, що безпосередне

управління майном відволікало священників від їх прямих обов'язків, які передбачені їхнім духовним саном²⁵.

Отже, із включенням колишніх земель Речі Посполитої до складу Російської імперії перед державою постало питання про конфесійну політику на ново-приєднаних землях. Упродовж тривалого періоду взаємин російської держави та православної церкви встановився такий порядок, при якому церква цілком залежала від держави та була перетворена на одне з державних відомств. Приєднання великих територій, на яких було багато неправославного населення, потребувало формування нової політики в церковних справах.

На основі аналізу наявних історичних джерел можна прийти до висновку, що конфесійна політика у Російській імперії мала на меті підпорядкування римокатолицької церкви державі. Це підпорядкування здійснювалось поступово, але з середини XIX ст. уряд почав застосовувати радикальні методи в управлінні католицькою церквою. Підпорядкувавши собі всю церковну організацію римокатолицької церкви в межах Російської імперії, було розпочато прямі утиски духовенства та конфіскації церковного майна.

Російський уряд розглядав римо-католицьку церкву як ворожу та чужу. Подібна політика зумовлена не стільки захистом православ'я як державної віри, скільки владними прагненнями урядової верхівки до тотального контролю за суспільним та духовним життям.

- 1 Буравський О. А. Римо-католицька церква на Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): Монографія / О. А. Буравський. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013.
- 2 Шостак І. В. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.: Монографія. – Бібліотека «Воля з Волині». – Том 42. – Білий-Дунаєць; Острог, 2005.
- 3 Верт П. Православие, инославие, иноверие: Очерки по истории религиозного разнообразия Российской империи / Поль Верт; пер. с англ. Н. Миншаковой, М. Долбилова, Е. Зуевой и автора; науч. ред. пер. М. Долбилов. – М.: Новое литературное обозрение, 2012.
- 4 Тихонов А. К. Католики, мусульмане, иудеи Российской империи в последней четверти XVIII – начале. XX в. / А. К. Тихонов. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Изд-во С-Петербурга. Ун-та, 2008.
- 5 Хитровська Ю. В. Організаційно-правове становище римо-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. / Ю. В. Хитровська // Сторінки історії. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2010. – Вип. 30. – С. 26–42.
- 6 Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – С. 217.
- 7 Тихонов А. К. Католики, мусульмане, иудеи Российской империи... – С. 80.

- 8 Об учреждении при Юстиц-Колегии Лифляндских, Естляндских и Финляндских дел Департамента для Римо-Католических Юстицких дел. Именной [указ], данный Сенату 1797. Февраля 26 // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое.– СПб., 1830. – Т. XXIII. – С. 493.
- 9 О бытии в России для исповедающих римскую веру шести диоцезиям; О содержании архиепископов, епископов при них суффраганов и официалов генеральных; о переносе на апелляцию дел из Консистерий; о зависимости чинов и должностей церковных, а также семинарий и церковь от архиереев; о именовании архиепископа Могилёвского митрополитом; о пребывании его и о неимении ему сношений с иностранными землями без дозволения верховной власти. Именной [указ], данный Сенату. 1798. Апреля 28 // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое.– СПб., 1830 – Т. XXVI. – С. 223–224.
- 10 Об управлении Римо-католическим духовенством в России. [Высочайше утвержденные пункты]. 1800. Декабря 11 // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое.– СПб., 1830. – Т. XXVI. – С. 433.
- 11 Там само. – С. 434.
- 12 Там само. – С. 433.
- 13 Об восстановлении Духовного и церковного Правительств Римо-Католического закона в России. [Высочайше утвержденный доклад Сената]. 1800. Ноября 15 // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое.– СПб., 1830. – Т. XXVI. – С. 823.
- 14 Там само. – С. 828.
- 15 Там само.
- 16 Там само. – С. 827.
- 17 О запрещении римо-католическим епископам в Росии назначать своєю властью общественные торжественные моления за умерших частных людей. [Высочайшее утвержденное положение Комитета Министров]. 1826. Декабря 4 // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе.– СПб., 1830. – Т. I. – С. 1273.
- 18 О подтверждении Римско-Католическому духовенству, чтобы оно ни под каким предлогом не принимало у себя людей Грекороссийского исповедания ни для настановления в вере, ни для других потреб. [Высочайшее утвержденное положение Комитета министров]. 1830. Февраля 1 // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе. – СПб., 1831. – Т. V. – С. 110–111.
- 19 О повсеместном вновь объявлении Высочайших указов 1782 Января 17 и 1795 Сентября 6, о непринимании никаких булл Папских и от имени Папы писаных посланий. Сенатский [указ]. 1830. Марта 10 // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе. – СПб., 1831. – Т. V. – С. 197.
- 20 О запрещении людям Грекороссийского и Униатского исповеданий вступать в услужение при католических монастырях. [Высочайшая резолюция на положение Комитета Министров]. 1830. Июня 10 // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе.– СПб., 1830. – Т. V. – С. 510–512.
- 21 О мерах к присечению самовольных отлучек Римо-католических монахов из России в Царство Польское. Высочайшая резолюция на положение Комитета Министров. [указ]. 1830. Июля 15 // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе.– СПб., 1831. – Т. V. – С. 721.

- 22 Там само.
- 23 О передаче во владение Министерства государственных имуществ недвижимых населенных имений приходских церквей. Именной [указ], данный св. Синоду. 1845. Мая 10 // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе.– СПб., 1846. – Т. XVIII. – С. 304.
- 24 О передаче в управление Министерства Государственных имуществ недвижимых населенных имений, состоящих во владении иноверного приходского духовенства. Именной [указ], данный Сенату. 1845. Мая 10 // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Второе.– СПб., 1846. – Т. XVIII. – С. 305.
- 25 Там само. – С. 305.

Summary

Anna Kyryluk

The legal status of Roman Catholic in the Russian Empire (end of 18–60 years of the 19th century)

The article describes the legal status of the Roman Catholic Church in the Russian Empire on the basis of analysis of the legislation. In the article is emphasized that the Russian government through the laws aimed to establish control over the church, but the realization of this objective was carried out gradually.

Keywords: legal status, legislation, The Russian Empire, diocese, bishop, cloister, order General Directorate of Foreign Affairs confessions

Руслана Шеретюк

Заходи російського самодержавства щодо римо-католиків напередодні «возз'єднання» греко-уніатів Правобережжя з Російською Православною Церквою 1839 р.

З'ясовується та окреслюється система заходів греко-уніатського керівництва та світських можновладців щодо виконання проурядової програми нейтралізації впливу Римо-католицької церкви на греко-уніатів Правобережжя впродовж 30-х рр. XIX ст.

Ключові слова: Російська імперія, російське самодержавство, Правобережна Україна, Греко-уніатська церква, римо-католицизм, Російська православна церква

Існування Греко-уніатської церкви заважало царському уряду завершити остаточне злиття Правобережної України з Російською імперією, необхідними умовами якої були ліквідація всякого натяку на самостійність і незалежність Церкви, остаточна її інкорпорація в державний апарат, уніфікація церковного життя, радикальна русифікація краю. Царський уряд і підпорядкований йому Синод виявили повну солідарність у твер-